

УДК 821.161.2-94.09Шев

ТРИ КОНТРАСТИ В КАЛЕЙДОСКОПІ ШЕВЧЕНКОВОГО «ЖУРНАЛУ»: «ЛУЧЕЗАРНЫЙ», «НЕУДОБОЗАБЫВАЕМЫЙ» І «ЛЮБИЦА»

Дмитро Єсипенко

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, Київ, 01001, Україна
 <https://orcid.org/0000-0003-4720-8370>
dm.yesypenko@gmail.com

Предметом вивчення статті є відображення в щоденнику Тараса Шевченка його ставлення до трьох ключових персоналій: Михайла Щепкіна, Ніколая І та Єкатеріни Піунової. Метою є дослідити окремі Шевченкові номінації та характеристики цих осіб у ширшому контексті, аби увиразнити його власну особистість. Про контакти з ними написано низку досліджень, однак досі лишаються непроговореними й недопрочитаними важливі подробиці. Ще однією актуальною проблемою є уточнення та спростування сумнівних або відверто безпідставних тез і трактувань, які набули значного поширення в академічному дискурсі. У тексті запропоновано відповіді на низку проблемних питань у вивченні біографії поета. Зокрема йдеться про формування майже суцільно позитивного образу Щепкіна, про особливості вияву поваги і прихильності до актора, які, втім, не завжди релевантно інтерпретували дослідники. Наголошується на Шевченковому авторстві характеристики «неудобозабываемый Тормоз» на адресу найнегативнішого образу щоденника, царя Ніколая І; пояснюється влучність відгуків про вплив монарха на розбудову міст Російської імперії. Окрему увагу звернено на перспективність вивчення й інтерпретації тих життєвих подій і сюжетів, які з різних причин майже не згадуються в «Журналі». З урахуванням особливостей моделювання образу Ніколая І подано ймовірне пояснення, чому Шевченко не вдався до розлогішого опису подорожі залізницею, не описав цього нового для себе досвіду. Також у статті йдеться про найконтроверсійнішу для автора постать, Піунову, ставлення до якої кардинально змінилося протягом короткого часу. Особливу увагу звернено на один із епітетів на її адресу; запропоновано його альтернативне прочитання й можливу етимологію, яка промовляє на користь мовної ерудиції та креативності Шевченка. У результаті дослідження з'ясовано подробиці кількох епізодів біографії поета, а також освітлено оригінальні вияви його ставлення і взаємин зі згаданими особами. Стаття демонструє переваги застосування біографічного методу й «уважного прочитання» в незвичному та новаторському поєднанні — комбінації із «віддаленим прочитанням». Цей підхід може бути продуктивно застосований для розгляду інших Шевченкових контактів із його щоденника.

Ключові слова: мова Шевченка; історія архітектури і залізниці Російської імперії середини ХІХ ст.; Михайло Щепкін; Єкатеріна Піунова; Ніколай І.

Яким Тарас Шевченко постає у взаєминах з іншими? Яка роль цих знайомих і знайомиць у житті поета? До цих питань не раз зверталися дослідники його щоденника, публікатори і коментатори цього важливого тексту, серед них Сергій Єфремов, Микола Плевако, Ієремія Айзеншток, Леонід Большаков, Надія Вишневська, Зінаїда Тарахан-Бережа, Сергій Гальченко, Віктор Дудко, Олександр Боронь та Володимир Мельниченко. Задум цієї статті зумовлено результатами моєї попередньої спроби «дистанційованого», «віддаленого» прочитання¹ щоденника Шевченка, у межах

якої я запропонував відійти від розплутування колізій та аналізу одиночних, окремих зв'язків Шевченка й розглянути широке коло згаданих у «Журналі» персоналій під різним кутом огляду й у різних категоріях (Єсипенко, 2019). Попри низку переваг такого масштабування зв'язків і відношень до десятків та сотень контактів, воно неминуче й очікувано хибувало на брак представлення окремих цікавих деталей і перипетій взаємин Шевченка з конкретними особами. Тож коментований контент-аналіз згаданого дослідження видається доречним продовжити вужчим розглядом із використанням інструментарію біографічного методу, беручи до уваги психологію автора й особливості його мови, а також урахувавши історичний контекст.

¹ Початок використання терміна «distant reading» сягає 2000 року, коли Франко Моретті вжив його у своїй статті «Conjectures on World Literature» («Припущення про світову літературу»). Моретті протиставив цей підхід *close reading* — «уважному» або «близькому» прочитанню, вивченню лише вузького переліку канонічних текстів. «Віддалене прочитання» зазвичай, майже завжди, означає роботу з великими

корпусами текстів, що представляють цілі періоди історії літератури або літератур (Moretti, 2013, с. 45–48).

	Term	Count	Trend
1	щепкин	50	
2	лазаревский	46	
3	артемовский	35	
4	пиунова	29	
5	толстая	27	
6	брылкин	22	
7	кулиш	19	
8	усков	15	
9	овсянников	14	

У цій статті я зосереджуся на трьох із понад пів тисячі згаданих у щоденнику персоналій. На трійці, котра посідала ключове місце в думках і чинах Шевченка в часі написання «Журналу»: у червні 1857 — травні 1858 року. Серед них і лідер за кількістю згадок, і рекордсмени за отри- манними від автора позитивними та негативними характеристиками, а також найконтроверсійніша особа, ставлення до якої різуче змінилося про- тягом короткого періоду. Я закцентую на прик- метних деталях у взаємодії і/або ставленні Шев- ченка до цих осіб, запропоную нові можливості прочитання окремих фрагментів його тексту. Назагал стаття покликана продемонструвати плідність розгляду тексту на макро- і мікрорів- нях, послідовного і позмінного «віддаленого» та «близького» прочитання.

Сонячний «старець-юноша»

Михайло Щепкін: саме він є лідером за кількі- стю згадок і водночас найсвітлішою постаттю для Шевченка з огляду на оцінні епітети на сто- рінках щоденника. Заледве чи це є несподіван- кою для уважного читача «Журналу», не кажучи вже про дослідників доробку Шевченка. Про вза- ємну прихильність між двома митцями написано багато, можливі причини близькості між ними відчитуються з огляду на їхні біографії та темпе- раменти. Дві надзвичайно талановиті особистості, на межі (поза межею) геніальності. Обидва укра- їнського походження і колишні кріпаки. Значна різниця у віці — не на перешкоді, а радше сприя- тлива основа для тривалих і міцних взаємин: між ними не могло бути конкуренції. Зрештою, Шев- ченко часто підкреслював, що його приятель старів тільки тілом, зберігаючи серце «юноши пламенного» і «молоду, як у дитини», душу (Шев- ченко, 2003, т. 5, с. 185; Гальченко, Карпінчук, 2020, кн. 1, с. 280). Відомо, як Щепкін любив мо- лодь, як заряджав і заражав оточуючих своїм сонячним оптимізмом. Порівняння саме з небес- ним світилом виникало в сучасників актора, на- приклад у Михайла Максимовича: «і надзаходи віку світить і гріє душею своєю, як вранці світить і гріє ясне сонце» (Гальченко, Карпінчук, 2020, кн. 2, с. 41).

Шевченко з пієтетом ставився до товариша й неодноразово підкреслював особливе значення їхніх стосунків. Осередко варто згадати приїзд літнього Щепкіна до Шевченка в Нижній Новго- род. Цей епізод став не просто приємним виявом підтримки, але й важливою обставиною, що під- вищувала статус учорашнього засланця в очах оточуючих. Візит став для Шевченка втіленням справжньої дружби: «за чотиреста верст приехал навестить давно не виданного друга. Вот это, что называется, друг» (Гальченко, Карпінчук, 2020, кн. 2, с. 41).

Фактично кожна друга характеристика Щеп- кіна на сторінках «Журналу» сповнена яскравими й емоційними епітетами. Шевченко відзначає його велич як артиста, високі людські якості: «мой великий друг», «друг мой единый, мой иск- ренный, мой незабвенный», «ярче и лучезарнее великого артиста стоит великий человек» (варто зауважити — знову променисті, «солярні» епіте- ти), «добрейшее создание», «мой неразлучный спутник и чичероне», «гениальный актер и уди- вительный старик», «мой старый, мой единый друже» (Шевченко, 2003, т. 5, с. 138, 162, 163, 185). Прикметно, що на сторінках щоденника Шевченко не називає Щепкіна так, як часто іме- нували його самого — «батьком»; це слово в «Журналі» «зарезервовано» для Якова Кухарен- ка. Така форма звертання до актора натомість присутня в листах Шевченка, а також у спогадах сучасників про їхні взаємини (Гальченко, Карпін- чук, 2020, кн. 2, с. 28, 35, 74; Стороженко, 1888, с. 91; Щепкіна-Куперник, 1956, с. 29).

Чи означає вищесказане, що фігура Щепкіна в щоденнику завжди і всюди постає лише у світ- лій барві? Не зовсім. В одному із записів Шевчен- ко нарікає: «Кончил переписывание или проце- живание своей поэзии за 1847 год. Жаль, что не с кем толково прочитать. М[ихайло] С[еменович] в этом деле мне не судья. Он слишком увлекает- ся. Максимович — тот просто благоговееет перед моим стихом, Бодянский тоже. Нужно будет подо- ждать Кулиша» (Шевченко, 2003, т. 5, с. 162). А отже, поет незадоволений якостями товариша яко критика художніх творів. Цю нотатку зроблено в Москві, де автор «Журналу» фіксує пропорційно

найменше неприємних вражень у згадках осіб порівняно з іншими містами та місцями щоденникових записів (Єсипенко, 2019, с. 223). Утім, у перші дні московського побуту ситуація дещо інша. Під час нетривалої хвороби Шевченко стає значно критичнішим до оточуючих; навіть відгуки про друзів і однодумців набирають іронічно дошкульних відтінків. *Humani nihil alienum puto* — ніщо людське не чуже для нього.

Серед інших дослідників і дослідниць про піднесене ставлення до Щепкіна писала Ірина Сирко у своїй статті «Мова “Щоденника” Тараса Шевченка». Утім, її висновки демонструють, наскільки важливо не витинати окремі слова й рядки із ширшого контексту, відчувати нюанси настрою автора. Дослідниця цілком серйозно стверджувала, що

«поряд із наведеними вище численними позитивними, захопленими відгуками про М. Щепкіна з'являються несхвальні оцінки його вчинків, поведінки, організації побуту, які неспівмірні зі світоглядом самого Кобзаря: «В семействе М[ихайла] С[еменовича] торжественного обряда и урочного часа для разговен не установлено. Кому когда угодно. Республика. Хуже, анархия! Еще хуже, кощунство!» (Сирко, 2014, с. 234)

Якщо в короткому цитованому фрагменті, можливо, і не очевидна тональність спостереження Шевченка, то в продовженні вона звучить виразно іронічно: «Еще хуже, кощунство! Отвергнуть веками освященный обычай обжираться и опиваться с восходом солнца. Это просто поругание святыни!» (Шевченко, 2003, т. 5, с. 165). Автор щоденника безумовно захоплюється демократизмом, що панує в домі товариша. Тобто йдеться чи то про неухважність у прочитанні інтерпретації слів Шевченка, а чи про свідому маніпуляцію.

Кремлі та поїзди: (не)сказане про «неудобозабываемого Тормоза»

Немає інших барв, окрім безпросвітної чорних, у щоденникових характеристиках царя Ніколая І. Шевченко акцентує обмеженість самодержця, деструктивність його ролі не лише в долі окремих людей — власної, декабристів, — але цілої держави. Зауважимо: на час початку написання щоденника Ніколай Павлович Романов уже два роки як відійшов у кращий зі світів. Утім, на сторінках щоденника Шевченко із запалом таврує його «глупостью» політики, апелює до злодіянь «сатрапів» — продовжувачів справи царя. Він називає діяльність Ніколая І гальмом для розвитку держави — услід за Александром Герценом, котрий у своєму *taghit opus*, «Былое и думы», писав про монарха як про «тормоза, попавшего на русское колесо» (Искандер, 1856, с. 128).

Однією з найвідоміших словесних формул Шевченка на означення царя є саме «неудобозабываемый

Тормоз». У багатьох публікаціях, зокрема й авторитетних сучасних, це ємне словосполучення називають герценівським (Шандра, 2013, с. 204; Гальченко, Карпінчук, 2020, кн. 2, с. 502). Насправді воно не зустрічається в текстах знаменитого російського автора, його творцем є саме Шевченко. На цьому наголошував Юрій Івакін, називаючи конструкцію «неудобозабываемый Тормоз» «закінченою сатирою з двох слів» (Івакін, 1959, с. 236–242). Епітет «неудобозабываемый» на сторінках «Журналу» має чітку прив'язку до образу царя й використовується також у поєднанні з номінаціями «фельдфебель» і «дрессированный медведь». Варто сказати, що для російської мови Шевченка не є унікальними складні слова з початковим «неудобо-». Такі форми можна зустріти в його щоденнику та листах, повістях «Наймичка» і «Художник»: «неудобоисполнимый», «неудобоисполнимая», навіть рідковживані «неудобонапечатанный», «неудобопечатный» і «неудобовразумимо» (Гальченко, Карпінчук, 2020, кн. 1, с. 211, 241; Гальченко, Карпінчук, 2020, кн. 2, с. 204; Шевченко, 2003, т. 3, с. 74; Шевченко, 2003, т. 4, с. 143; Шевченко, 2003, т. 5, с. 26). Прикметно, що жодне з цих слів не зафіксоване у відповідній статті словника Владіміра Дала (Даль, 1881, с. 557).

Ніколай І у «Журналі» й архіцензор — з його смертю Шевченко сподівається на оновлення поетичного мистецтва (Шевченко, 2003, т. 5, с. 90) — і творець мистецьких змістів. Потворних і відразливих змістів, як на смак автора щоденника. У поета викликають стійку антипатію архітектурні об'єкти, що мають або можуть мати відбиток «тяжелой казарменной лапы неудобозабываемого дрессированного медведя» (Шевченко, 2003, т. 5, с. 168). Брак витонченості Ермітажу, архітектурну непривабливість Самари він вважає прикметами та наслідками доби ніколаївського царювання (Шевченко, 2003, т. 5, с. 93). Шевченко дуже критично оцінює Новий собор Кремля в Нижньому Новгороді: «отвратительное здание. Это огромная квадратная ступа с пятью короткими толкачами. Неужели это дело рук Константина Тона? Невероятно. Скорее это произведение самого неудобозабываемого Тормоза» (Шевченко, 2003, т. 5, с. 108).

Як свідчив біограф, Ніколай І ще змалку мав нахил до «строительной части, <...> в его играх заметно было стремление ко всякого рода постройкам; рисовать любил не столько фигуры и другие предметы, сколько *домики и крепости*»; він полюбляв уроки інженерної справи і ще з ранніх літ уважав себе за знавця (Корф, 1896, с. 36) (курсив М. Корфа. — Д. Є.). Шевченко не перебільшував, коли приписував цареві повну відповідальність за архітектурне обличчя російських міст, стверджував про повсюдну присутність «казарменной лапы». Дослідники вказують, що «в Петербурге ни один частный дом в центре города, ни одно общественное здание в России не возводилось без его ведома: все проекты на такие

постройки он рассматривал и утверждал сам». Стиль офіційних будівель ніколаївської доби за «сухость, суровость и холодность» отримав назву «казарменного» (Бенуа, Лансеро, 2011, с. 624, 628, 630). Щодо цитованої вище згадки про Константіна Тона і його творіння, то у ній Шевченко влучно фіксує зв'язок цього архітектора з царем. Ніколай I виступав покровителем Тона, посприяв установленню його визначального впливу на сакральне будівництво. «Спроектированные К. А. Тонем храмы в русско-византийском стиле императорским указом 1841 г. были рекомендованы в качестве образца для православного культового зодчества Российской империи» (Кириченко, 1986, с. 99). Тож емоційність і пристрастність форми Шевченкових оцінок не заперечує їх достовірності ані з мистецького погляду, ані з погляду відповідності історичним реаліям.

Цікавим і важливим здається розглядати не тільки те, про що автор пише у своєму щоденнику, але й про що він із тих чи тих причин не згадує. На сторінках «Журналу» Шевченко в яскравій і захопленій тональності відгукується про винаходження парового двигуна та пароплава, асоційоване з іменами Джеймса Ватта і Роберта Фултона. Відповідну нотатку він робить власне на борту, уповні користуючися плодами технічного прогресу (Шевченко, 2003, т. 5, с. 86). Він також досвідчує переваги іншої ключової новинки того часу, безпосередньо асоційованої з постаттю Ніколая I, — залізниці. Задум побудови залізничних шляхів у Російській імперії першої половини XIX століття натикався на сумніви в технічній спроможності цього виду транспорту в умовах морозів. Лунали також голоси про порушення соціальної ієрархії: мовляв, у вагонах поїздів поруч мандруватимуть представники різних класів. (До слова, власне цей соціальний ефект технічних винаходів цінував і підкреслював Шевченко у вищезгаданому пасажі про Фултона і Ватта.) Сам цар, як і австрійський цісар Франц I, спочатку побоювався, що колею до імперії зможуть швидше дістатися шкідливі іноземні впливи та небезпечні революційні ідеї. Однак від середини 1830-х років, після успішного запуску залізниці в низці європейських країн, Ніколай I змінює позицію, обстоюючи необхідність розбудови залізничних шляхів. У 1837 році було відкрито рух із Петербурга в Царське село, а в 1851 році цар уперше проїхав поїздом із Петербурга до Москви, у часі святкувань із нагоди 25-ліття своєї коронації.

За чотири роки після відкриття петербурзько-московська ділянка почала називатися «Николаевской железной дорогой» (на честь померлого монарха), а за сім років Шевченко їхав нею дорогою із заслання. У щоденниковому записі він занотував максимально стисло. 26 березня 1858 року, «забравши свою мизерію, поехал к железной дороге и в 2-ва часа, закупоренный в вагоне, оставил я гостеприимную Москву», а 27 березня «в 8 часов вечера громоносный локомотив свистнул

и остановился в Петербурге» (Шевченко, 2003, т. 5, с. 167). Поїздка тривала понад добу, що було звичним для того часу (Мельниченко, 2019). Вагони закриті, «закупорені» — оскільки вентиляція відбувалася лише при відкритті вікон (заледве чи частих, ураховуючи березневі морози). На відміну від яскравого опису-характеристики тривалих мандрів пароплавом, ця доба переїзду поїздом майже не дістала відгуку на сторінках щоденника. Безумовно це не один із тих випадків «мовчання», про які писала Євгенія Лебідь-Гребенюк: «у пізніших записях поет наголошує на своєму небажанні говорити, коли мовлення як процес не передає нічого цікавого, важливого» (Лебідь-Гребенюк, 2018, с. 58). Подорож мала справити досить сильне враження, це був новий досвід для Шевченка.

В останній частині «Журналу» автор відмовляється від розлогіх записів, надто вже його захоплює нурт довгоочікуваних і бажаних спіткань та подій. «У Москві, а вже особливо у Петербурзі, коли поета заманує вир привітань, зустрічів, розмов, вражень — текст неначе поїдає сам себе. Шевченко майже безупинно бігає по обідах та вечерях, і його проза задихано поспішає за ним, іноді не встигаючи» (Рубчак, 1991, с. 70).

Відсутність розлогішого опису мандрівки залізницею можна пояснити також і тим, що Шевченко свідомо не захотів згадувати про «Николаевскую» залізницю — аби не додавати позитивної конотації образу царя як прогресивного будівничого. Показово, що в «Журналі» та своїх листах Шевченко взагалі називає цю ділянку залізниці не на офіційне ймення, а натомість — «железная дорога», «Московская железная дорога» чи «петербургская железная дорога» (Шевченко, 2003, т. 5, с. 136, 172, 185; Гальченко, Карпінчук, 2020, кн. 1, с. 274).

Піунова, ака «любица»

Саме Єкатеріну Піунову можна назвати найконтроверсійнішою постаттю в «Журналі». Період Шевченкового зближення з акторкою сповнений компліментарними характеристиками й прихильними окресленнями на кшталт «милая», «милейшая», «милочка» (див. таблицю нижче). Поет з утіхою та замилюванням спостерігає за її навчанням, розвитком і розквітом як артистки й жінки, пророкує світле майбутнє і — прагне стати її життєвим супутником. Однак його освідчення не знайшло бажаного відгуку. (Питання — чийого відгуку: 16-літньої дівчини чи її матері. З батьком Єкатеріни, на думку самого Шевченка, у нього склалися хороші стосунки).

Зізнання в почуттях спричиняє розхолодження у взаєминах з Єкатеріною та її сім'єю. Відтак у щоденникових оцінках помітні сумніви в якостях Піунової; поступово характеристики стають дедалі критичнішими, супроводжуючи фактичний розрив. Протягом лічених тижнів Шевченко цілком змінює своє ставлення до неї, його попередній прогноз-побажання зростання як «самостоятельной

великої артистки» (6 січня) змінюється докорами в «мелкой несамостоятельности» (24 лютого) (Шевченко, 2003, т. 5, с. 141, 157). Прикметно, що ставлення Шевченка до Піунової наприкінці їхнього знайомства визначається в його порівнянні з іншими жінками. Вона програє Марії Маркович-Вілінській: «какое возвышенно прекрасное создание эта женщина. Не чета моей актрисе» (Шевченко, 2003, т. 5, с. 155). Утім, розчарування в людських якостях Піунової не відкидає можливості позитивно оцінювати її акторський хист, принаймні з плином часу. За три місяці після розриву Шевченко жалкує, що не може милуватися грою своєї «незабвенной Пиуновой», порівняно з якою «г[оспожа] Снеткова 2.[-я] просто кукла» (Шевченко, 2003, т. 5, с. 185).

Єкатеріна Піунова в Шевченковому щоденнику

1 січня — 5 лютого 1858 р.	15 лютого — 23 лютого 1858 р.
милое и даровитое создание. Она выросла, похорошела, поумнела... очаровательно сыграла	свою мучительницу... несносная лгунья... видел ее во сне слепою нищею
очаровательная бенефициантка	во сне... представилась мне она грязною, безобразною, оборванною, полунагою
она выше всяких аплодисментов	нравственная нищета
молодая и хорошенькая	Дрянъ госпожа Пиунова! От ноготка до волоска дрянъ! (Шевченко, 2003, т. 5, с. 140, 144, 145, 148, 154, 156, 157).

Нині дослідники «Журналу» мають можливість швидко і зручно працювати як із його оцифрованими друкованими виданнями, так і з електронною версією, а також сканом авторського рукопису (Шевченко, 2021). Завдяки цьому звертатися до оригінальних текстів, помічати окремі небеззаперечні прочитання попередніх видань, пропонувати уточнення. Приверну увагу до одного із численних епітетів, яким Шевченко супроводжує чергове приемне враження від її сценічної гри: «Сегодня повторилась моя любви[ми]ца в роли Тетяны. Очаровательна, как и в первый раз» (Шевченко, 2003, т. 5, с. 144). В автографі Єкатеріна — це «любица». Чи конче йдеться про помилку в написанні?

Читач рукопису щоденника може відзначити досить недбалий, чернетковий характер записів. Сергій Єфремов описував їх так: «виправлень у тексті, порівнюючи, небагато: видно, автор здебільша написаного не перечитував зовсім, бо полишав невиправленими навіть очевидні недогляди, помилки, lapsus'и salami» (Шевченко, 1927, с. 213). Тож редактори, зокрема й упорядники відповідного тому в останньому «Повному зібранні творів» Шевченка, неодноразово додавали окремі літери і склади слів. Переважно йшлося про очевидні пропуски, наприклад: «филантроппомещик так оголил сво[их] крестьян», «проводил в Петербург до[к]тора Кутерема» (Шевченко, 2003, т. 5, с. 144, 145). Утім деякі усічені короткі форми могли й замислюватися автором саме такими, скажімо: «спасибо ему, неутоми[мо]му»

(Шевченко, 2003, т. 5, с. 144). Дослідники оригінального тексту «Журналу» відзначали послідовність Шевченка в «неправильному» написанні окремих слів, особливо імен (Лебідь-Гребенюк, 2021, с. 34).

Це може стосуватися і незвичного, на перший погляд, окреслення «любица», значення якого добре відчитується навіть поза контекстом. Слово не властиве польській мові, яку добре знав Шевченко. Але воно зустрічається в низці інших слов'янських як власна і загальна назви: «Љубица» в сербській і македонській, «Любица» в болгарській, «Љubica» та «ľubica» в словацькій. Воно є в текстах класичної художньої літератури і фольклорних. У перекладі зі словацької, приміром, має значення дуже близьке до російського «милый / милая», яке десятки разів уживається на сторінках «Журналу». Як видається, автор міг використати синонімічну лексему, аби не повторюватися: у тій-таки нотатці він пише про «милую Тетясю» (Піунову в ролі героїні з «Москаля-чарівника») (Шевченко, 2003, т. 5, с. 144). Шевченко міг почути це слово або примітити його на сторінках котрогось прочитаного тексту. Віднайдення можливого джерела серед лектури поета може стати аргументом на користь неவிпадковості вжитку «любицы». У кожному разі, є підстави вважати, що укладений Орестом Ткаченком розлогий перелік із тридцяти мов, слова з яких використав у своїх текстах Шевченко (Ткаченко, 2014), цілком може бути доповнений.

Три постаті з-поміж багатьох

«Журнал» є одним із ключових джерел для розуміння Шевченкових взаємин з різними людьми, а передовсім — особистості самого автора. Тональність, послідовність / контрверсійність оцінок характеризують його темперамент і ціннісні орієнтації. Нерідко непослідовність у відгуках про ту саму особу зумовлена ситуативними обставинами (скажімо, хворобою). У пропонованому розгляді головну увагу було приділено окремим номінаціям і характеристикам Михайла Щепкіна, Ніколая I та Єкатеріни Піунової. Про контакти з ними, а також із іншими особами з оточення поета написано немало статей і окремі монографічні дослідження, однак досі лишаються непроговореними й недопрочитаними важливі подробиці. Ще однією проблемою є сумнівні або й відверто безпідставні трактування, які з часом дістали поширення в шевченкознавчому дискурсі. Майже суцільно позитивний образ Щепкіна в щоденнику дістає поодинокі критичні стріли від автора, однак це з певністю не ті закиди в анархічності, про які писалося в одній зі згаданих статей. Про велику прихильність і пієтет до старшого товариша промовисто свідчить номінація «батько», уживана в низці листів Шевченка, але — не в його щоденнику, де «батьком» названо або самого Шевченка, або Якова Кухаренка. Що ж до Ніколая I, то оригінальну мовну знахідку Шевченка —

двокомпонентну характеристику царя «неудобо-забываемый Тормоз» — не варто продовжувати приписувати Александрові Герцену (особливо після відповідного дослідження Ю. Івакіна, опублікованого ще шість десятиліть тому). Оцінки визначальності та характеру впливу монарха на архітектуру міст Російської імперії із «Журналу» суголосні поглядам тогочасних і сучасних істориків та мистецтвознавців. Окремий інтерес і перспективне поле для вивчення й інтерпретацій становлять ті біографічні епізоди, які з різних причин лише натяком згадані в щоденнику і (майже) не описані в інших текстах Шевченка та спогадах сучасників. Таким епізодом є мандрівка залізницею, знайомство з цією новинкою технічного прогресу, яке не дістало розлогішого відгуку на сторінках щоденника. Ймовірно, автор не захотів додавати позитивних рис до створюваного ним відразливого образу Ніколая І. Ставлення Шевченка до акторки Піунової кардинально змінилося протягом короткого часу, що відображають його окреслення на сторінках «Журналу». Одне з них — «любица» — привертає увагу водночас до проблем неоднозначності відчитування автографа, а також розширення уявлень про лінгвальну ерудицію автора.

Покликання

- Бенуа, А., Лансерей, Е. (2011). Дворцовое строительство императора Николая I. В: Т. Андреева, Л. Выходкова. (ред.) *Николай I: pro et contra, антология* (с. 622–643). Научно-образовательное культурологическое общество.
- Гальченко, С., Карпінчук, Г. (2020). *Епістолярій Тараса Шевченка: Кн. 1. 1839–1857. Кн. 2. 1857–1861*. Фоліо.
- Даль, В. (1881). *Толковый словарь живого великорусского языка: Т. 2. И–О*. Издание книгопродавца-типографа М. О. Вольфа.
- Єсипенко, Д. (2019). «Журнал» Тараса Шевченка: люди, цифри і сенси. У: В. Поліщук (ред.). *Художній світ Тараса Шевченка і сучасність* (с. 212–226). Чабаненко Ю.
- Искандер [Герцен, А.] (1856). Былое и думы. В: Искандер. *Полярная звезда на 1856. Кн. 2* (с. 34–166). Вольная русская книгопечатня.
- Івакін, Ю. (1959). *Сатира Шевченка*. АН УРСР.
- Кириченко, Е. (1986). *Архитектурные теории XIX в. в России*. Искусство.
- Корф, М. (1896). Материалы и черты к биографии Императора Николая I и к истории Его царствования. Рождение и первые двадцать лет жизни (1796–1817 гг.). В: Н. Дубровин. *Сборник Русского исторического общества: Т. 98. Материалы и черты к биографии Императора Николая I и к истории Его царствования* (с. 1–100). Типография И. Н. Скороходова.
- Лебідь-Гребенюк, Є. (2018). Прагматика мовчання у щоденнику Тараса Шевченка. *Шевченкознавчі студії*, 21, 54–59.
- Лебідь-Гребенюк, Є. (2021). Проблеми едиції «Журналу» в академічних збірниках творів Тараса Шевченка: історія та перспективи. *Шевченкознавчі студії*, 24, 28–37.
- Мельниченко, В. (2019, 9 жовтня). Тарас Шевченко про «ковану дорогу», «залізний шлях» і «чугунку». *Слово Просвіти*. <http://slovoprosvity.org/2019/10/09/taras-shevchenko-pro-kovanu-dorohu-z>
- Рубчак, Б. (1991). Живописаний Шевченко («Журнал» як текст). *Записки товариства імені Шевченка: Філологічна секція: Т. 214: Світи Тараса Шевченка: збірник статей до 175-річчя з дня народження поета* (с. 65–90). Накладом товариства імені Шевченка.
- Сирко, І. (2014). Мова «Щоденника» Тараса Шевченка. *Культура слова*, 80, 225–236.

- Сторожено, Н. (1888). Щепкин и Шевченко. *Газета А. Гатчука*, 6, 90–92.
- Ткаченко, О. (2014). Шевченко і мови: ерудиція і творчість. *Слово і час*, 8, 3–11.
- Шандра, В. (2013). Микола І. У: О. Боронь. *Шевченківська енциклопедія: Т. 4. М – Па* (с. 203–204). НАН України, Інститут ім. Т. Г. Шевченка.
- Шевченко, Т. (1927). *Повне зібрання творів: Т. 4. Щоденні записки (Журнал). Текст. Первістні варіанти. Коментарії*. Державне видавництво України.
- Шевченко, Т. (2003). *Повне зібрання творів: Т. 3. Драматичні твори. Повісті*. Наукова думка.
- Шевченко, Т. (2003). *Повне зібрання творів: Т. 4. Повісті*. Наукова думка.
- Шевченко, Т. (2003). *Повне зібрання творів: Т. 5. Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки*. Наукова думка.
- Шевченко, Т. (2021). [Щоденник] [ІЛ, ф. 1, № 104]. *Портал Шевченка*. <http://kobzar.ua/item/show/4114>
- Щепкина-Куперник, Т. (1956). *Из воспоминаний о русском театре*. Детгиз.
- Moretti F. (2013). *Distant Reading*. London–New York: Verso.

References (translated and transliterated)

- Benois, A., Lanceray, E. (2011). Dvortsevoe stroitelstvo imperatora Nikolaia I. [Palace construction by Emperor Nicholas I]. In: T. Andreeva, L. Vyskochkova. (Eds.). *Nikolai I: pro et contra, antologija* (pp. 622–643). Nauchno-obrazovatelnoe kulturologicheskoe obshchestvo.
- Dal, V. (1881). *Tolkovyi slovar zhivogo velikorusskogo iazyka [Explanatory dictionary of the living Great Russian language]. Vol. 2. Izdanie knigoprodavtsa-tipografa M. O. Volf*.
- Halchenko, S., Karpinchuk, H. (2020). *Epistolarii Tarasa Shevchenka [Taras Shevchenko's correspondence]: Vol. 1. 1839–1857. Vol. 2. 1857–1861*. Folio.
- Iskander [Herzen A.] (1856). Byloe i dumy [My past and thoughts]. In: Iskander. *Poliarnaia zvezda na 1856. Vol. 2* (pp. 34–166). Volnaia russkaia knigopechatnia.
- Ivakın, Yu. (1959). *Satyra Shevchenka [Shevchenko's satire]*. AN URSSR.
- Kirichenko, E. (1986). *Arkhitekturnye teorii 19 veka v Rossii [Architectural theories of the 19th century in Russia]*. Iskusstvo.
- Korf, M. (1896). Materialy i cherty k biografii Imperatora Nikolaia I i k istorii Ego tsarstvovaniia. Rozhdenie i pervye dvadtsat let zhizni (1796–1817 gg.) [Materials and notes for the biography of Emperor Nicholas I and the history of His reign. Birth and first twenty years of His life (1796–1817)]. In: N. Dubrovin. *Sbornik russkogo istoricheskogo obshchestva: Vol. 98. Materialy i cherty k biografii Imperatora Nikolaia I i k istorii Ego tsarstvovaniia* (pp. 1–100). Tipografiia I. N. Skorokhodova.
- Lebid-Hrebeniuk, Ye. (2018). Prahmatyka movchannia u shchodennyku Tarasa Shevchenka [Pragmatic nature of silence in Taras Shevchenko's diary]. *Shevchenkoznachchi studii*, 21, 54–59.
- Lebid-Hrebeniuk, Ye. (2021). Problemy edytsii "Zhurnal" v akademichnykh zibranniakh tvoriv Tarasa Shevchenka: istoriia i perspektyvy [Issues of "Journal" publications in the academic collections of Taras Shevchenko's works: history and perspectives]. *Shevchenkoznachchi studii*, 24, 28–37.
- Melnychenko, V. (2019, October 9). Taras Shevchenko pro "kovanu dorohu," "zaliznyi shliakh" i "chuhunku." [Taras Shevchenko about "forged road", "iron path" and "chuhunka"]. *Slovo Prosvity*. <http://slovoprosvity.org/2019/10/09/taras-shevchenko-pro-kovanu-dorohu-z>.
- Moretti F. (2013). *Distant Reading*. London–New York: Verso.
- Rubchak, B. (1991). Zhyvopysanyi Shevchenko ("Zhurnal" iak tekst) [Shevchenko drawn lifelike (His "Journal" as a text)]. *Zapysky tovarystva imeni Shevchenka: Filolohichna sektsiia: Vol. 214: Svity Tarasa Shevchenka: Zbirnyk statei do 175-richchia z dnia narodzhennia poeta* (pp. 65–90). Nakladom tovarystva imeni Shevchenka.
- Schepkina-Kupernik, T. (1956). *Iz vospominanii o russkom teatre [From the memoirs about the Russian theater]*. Detgiz.

- Shandra, V. (2013). Mykola I [Nicholas I]. In: O. Boron. *Shevchenkivska entsyklopediia: Vol. 4.* (pp. 203–204). NAN Ukrainy, Instytut im. T. H. Shevchenka.
- Shevchenko, T. (1927). *Povne zibrannia tvoriv. Vol. 4. Shchodenni zapysky (Zhurnal). Tekst. Pervistni variianty. Komentarii [Complete edition of works. Vol. 4. Everyday notes (Journal). Text. First variants. Commentary].* Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy.
- Shevchenko, T. (2003). *Povne zibrannia tvoriv. Vol. 3. Dramatychni tvory. Povisti [Complete edition of works. Vol. 3. Dramas. Novels].* Naukova dumka.
- Shevchenko, T. (2003). *Povne zibrannia tvoriv. Vol. 4. Povisti [Complete edition of works. Vol. 4. Novels].* Naukova dumka.
- Shevchenko, T. (2003). *Povne zibrannia tvoriv. Vol. 5. Shchodennyk. Avtobiografiia. Statti. Arkheolohichni notatky [Complete edition of works. Vol. 5. Diary. Autobiography. Articles. Archeological notes].* Naukova dumka.
- Shevchenko, T. (2021). [Shchodennyk] (IL, f. 1, no. 104) [Diary]. *Portal Shevchenka.* <http://kobzar.ua/item/show/4114>
- Storozhenko, N. (1888). Shchepkin i Shevchenko [Shchepkin and Shevchenko]. *Gazeta A. Gatsuka*, 6, 90–92.
- Syrko, I. (2014). Mova "Shchodennyka" Tarasa Shevchenka [Language of Taras Shevchenko's "Diary"]. *Kultura slova*, 80, 225–236.
- Tkachenko, O. (2014). Shevchenko i movy: erudytsiia i tvorchist [Shevchenko and languages: erudition and creativity]. *Slovo i chas*, 8, 3–11.
- Yesypenko, D. (2019). "Zhurnal" Tarasa Shevchenka: liudy, tsyfry i sensy [Taras Shevchenko's "Journal": People, figures and meanings]. In: V. Polishchuk (Ed.). *Khudozhnii svit Tarasa Shevchenka i suchasnist* (pp. 212–226). Chabanenko Yu.

THREE CONTRASTING COLORS IN THE KALEIDOSCOPE OF TARAS SHEVCHENKO'S DIARY: "RADIANT," "HARDLY-FORGETTABLE" AND "LIUBITSA"

Dmytro Yesypenko

Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine

The subject of this paper is Taras Shevchenko's attitude towards the key personalities – Mykhailo Shchepkin, Nicholas I, and Yekaterina Piunova – as reflected in his diary (also called "The Journal"). The goal is to focus on the author's characteristics of these people, those that illuminate his own personality too. Although there are a number of studies on the poet's contacts with them, quite a few important details still remain unclear and unexplained. Another pertinent issue is dubious theses and interpretations, which have become widespread in academic discourse. Thus, the article proposes possible answers to a number of problematic issues in the studies of Shevchenko's biography. It covers the formation of an almost entirely positive image of Shchepkin, the expressions of the author's respect and affection to him, that were misunderstood by researchers. The paper also emphasizes Shevchenko's authorship of the bright expression "neudobozabyvaemyi Tormoz" [hardly-forgettable brake/slowpoke], the one attached to the most negative character of the diary, Tsar Nicholas I. It explains the accuracy of the author's notes about the monarch's influence on the architectural development of the cities in the Russian Empire. Particular attention is paid to the prospects of research of those events and plots that, for various reasons, were virtually never mentioned in "The Journal." I propose an explanation for the fact why Shevchenko did not provide lengthier feedback on his train ride, this new experience for him. The article also talks about the most controversial figure in the diary, namely Piunova. I suggest an alternative reading and etymology for one of the epithets addressed to her, that speaks in favor of the poet's linguistic competencies and creativity. The emerging result of the research is the clarification of a few episodes of the poet's biography and his relationship with the mentioned persons. The article demonstrates the productivity of a comprehensive examination of the text both at its macro- and micro-levels. This novel approach combining "distant" and "close" reading can be successfully used for investigation of other Shevchenko contacts and personalities mentioned in his diary.

Keywords: Shevchenko's language; the history of architecture and railway in the Russian Empire of the mid-19th century; Mykhailo Shchepkin; Yekaterina Piunova; Nicholas I.

Стаття надійшла до редколегії 1.03.2021